

Bez zpěvu a bez zvonění. Tělo a duše sebevraha před vrchnostenskými soudy v předosvícenském období*

Daniela Tinková

NEITHER SONG NOR KNELL SHALL SOUND. THE BODY AND SOUL OF A SUICIDE BEFORE PATRIMONIAL COURTS IN THE PRE-ENLIGHTENMENT ERA

The paper investigates trials conducted against suicides by patrimonial courts in the Eggenberg/Schwarzenberg and Czernin demesnes in South Bohemia in the pre-Enlightenment era (1675–1780). Primarily, it attempts to explain the gradual tendencies toward greater leniency over the period in question, and describes the strategies involved in this form of ‘decriminalization’, especially as regards broadening the exculpatory category of ‘melancholy/madness’. The paper also strives to analyze the attitudes of various social groups whose members were involved in the investigative proceedings and subsequent trials (town officials, patrimonial aristocracy, the appellate court in Prague, local clergy, the (arch)bishop’s consistory, but also the offender’s neighbors as witnesses), and demonstrate that the gradual decriminalization was a ‘vertical’ process which occurred from the top down: the patrimonial authorities tended to show the most leniency, whereas the offender’s neighbors were usually the most disapproving.

KEYWORDS:

suicide; decriminalisation; madness; South Bohemia; criminal justice

Anna Šíchová byla dcerou chudého ovčáka. Když otec zemřel, pobývala dílem u matky, dílem se protloukala ve službě na různých hospodářstvích na postoloprtském panství. Často docházela i za svým bratrem a stěžovala si: „Už to nemůžu vydržet, je mi úzko a mám strach... Musím si něco udělat.“ Bratr ji vzal na čas k sobě, ale protože viděl, že je sestra stále malomyslnější, poslal ji do Žatce ke kapucínům, aby „posílila svou víru“. Když se však čtyřicetiletá dívka po návratu z kláštera odstěhovala zpět k matce, „skličující představy“ se jí vrátily. Vedla zoufalé řeči, bila se do hlavy a naříkala: „Kdybych se tak mohla mlátit do té hlavy i zevnitř! Kdybych se tak mohla zabít!“

Jednoho březnového večera 1720 zaklepala nešťastná matka na dveře synova domu a zděšeně mu líčila, jak se „Ann!“ pokoušela zardousit v posteli vlastním šátkem a když jí v tom zabránila, dcera jí vysvětlovala: „Když on mně Dábel nedá žádný klid, nenechá mne se už ani pořádně modlit!“ Bratr tehdy poslal k Anně místního kaplana, pátera Šimona, který jí vyzpovídal, dal jí prý „cosi k zavěšení“ — bezpochyby na ochranu proti dábelským svodům.

* Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR č. 17-06860S *Neklidní zemřelí. Dekriminalizace, sekularizace a medikalizace dobrovolné smrti (17.–19. století)*, jehož nositelkou je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Následující noci však mladá žena zmizela. Ráno ji marně hledali, až ji objevili oběšenou na trámu branky, která vedla do sousedova sadu. Byla bosa, oděna jen do košile a spodničky — zjevně tak, jak vyběhla z postele. Škapulíř od pátera Šimona zůstal v kapse odhozené svrchní sukně. Postoloprtský starosta se rozhodl jednat „podle zákona“: ze Žatce dal povolat kata, který tělo nešťastnice odřízl, hodil na káru a odvezl k popravišti, kde jí rýčem oddělil hlavu od těla a poté uťal i obě ruce a nohy. Pak ji „osm kroků od popraviště“ zakopal.

V rozsudku je uvedena formulka „von Rechts wegen“ — podle práva.

ÚVODEM

Postoloprtské panství náleželo v 18. století k rozsáhlým državám rodu Schwarzenbergů. Oproti jihočeským dominiím, jež tvořila jádro schwarzenberského majetku, leželo až na vzdáleném severozápadě Čech. Do jaké míry byl případ nešťastné Anny Šichové, který v člověku 21. století bezpochyby probouzí nevoli, hrůzu a soucit, běžným procedurálním postupem na schwarzenberských velkostatech? A nakolik jej můžeme považovat za „standard“ v rámci předosvícenské trestní justice obecně? Jak běžné bylo na prahu osvícenské doby utínat hlavu a údy sebevrahům?

Sebevražda představuje pozoruhodný fenomén, jenž může historikům posloužit jako citlivý seismograf společenských a duchovních změn — zejména způsobem, jakým je v určité epoše vykládána, odsuzována či omlouvána, a sledováním, která „autorita“ se v daném období projevuje jako určující.¹ Také formy jejího postihu

1 Abychom ocitovali alespoň nejdůležitější historiografická díla týkající se sebevraždy, zejména se zřetelem ke studovanému období: Markus SCHÄR, *Seelennöte der Untertanen. Selbstmord, Melancholie und Religion im Alten Zürich, 1500–1800*, Zürich 1985; Michael MacDONALD — Terence R. MURPHY, *Sleepless Souls: Suicide in Early Modern England*, Oxford 1990; Georges MINOIS, *Histoire du suicide, XVIème — XVIIIème siècles*, Paris 1995; Vera LIND, *Selbstmord in der frühen Neuzeit*, Göttingen 1999; Jeffrey R. WATT, *Choosing Death: Suicide and Calvinism in Early Modern Geneva*, Kirksville 2001; Alexander KÄSTNER, *Tödliche Geschichte(n). Selbsttötungen in Kursachsen im Spannungsfeld von Normen und Praktiken (1547–1815)*, Konstanz 2012.

V českých zemích se historiografické bádání o sebevraždě nachází teprve v počátcích. Srov. Daniela TINKOVÁ, *Dobrovolná smrt a elita Francouzské revoluce, ČČH 95, 1997, č. 1, s. 1–34; TÁŽ, The Suicide, His Body and His Soul In The Age of Reason*, in: Dana Štefanová — Václav Bůžek (edd.), *Menschen — Handlungen — Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, s. 295–324; TÁŽ, *La question du suicide*, in: táž, *Crime, péché, folie au temps du désenchantement du monde. „Déicide“, suicide, infanticide et l'idée du crime à l'époque des Lumières*, Strasbourg 2013, kapitola 6; TÁŽ, *Temná zákoutí mysli. K otázce lékařského vysvětlení zatemněného rozumu sebevrahů*, in: Zdeněk Hojda — Marta Ottlová — Roman Prahel (edd.), *Světlo, stíny a tma v kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 37. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století*, Praha 2018, s. 95–112. Radek LIPOVSKI, *Ukradené tělo aneb Pohřeb sebevraždě Roziny Krkošky z Kolorodova (u Místku) v roce 1828*, *VVM 70, 2017, č. 2, s. 146–166.*

a trestu, vykonávané na duši i těle, tvořily nedílnou součást určitého symbolického řádu věcí, který byl předosvícenské preindustriální společnosti vlastní.²

Cílem této studie je vystihnout a interpretovat některé aspekty postihu sebevraždy v předjosefínském období, kdy sebevražda představovala závažný trestný čin a současně i těžké provinění proti Bohu. Budeme se ptát, do jaké míry odpovídala soudní praxe zákonným normám, respektive jak se různí historičtí aktéři z různých společenských vrstev vyrovnávali s mezní a emocionálně vyhocenou situací, již bezpochyby sebevražda pro celou blízkou komunitu znamenala. Vždyť šlo o možnou přímou konfrontaci s nástrahami pekla, poskvrnění rodinné cti a ohrožení celé obce! Kromě tištěných textů převážně normativní povahy vycházím především z materiálů velkostatkových fondů z oblasti jižních Čech, převážně z bývalých krajů Táboorského, Budějovického a Prácheňského uložených ve Státním oblastním archivu v Třeboni (včetně poboček v Jindřichově Hradci a Českém Krumlově).

KRIMINALIZACE SEBEVRAŽDY V RANÉM NOVOVĚKU

Již ve středověku se ustálila praxe, fixovaná zpravidla od 16. století trestním právem, že odsoudit jako „sebe-vraha“ za „samo-wraždu“ — „felo de se“, „Selbstentleibung“ — lze pouze toho, kdo se svého činu dopustil s plným vědomím. To se týkalo především trestaných provinilců (tzv. sebevražda „conscientiae criminis“), kteří chtěli sebevraždou uniknout zaslouženému trestu (či dokonce popravě), ale také těch, kdo se zahubili „z bezbožného zoufalství“, jež bylo vnímáno jako selhání ve víře či přímo jako podlehnutí dábelským svodům.

Takový usvědčený sebevrah podléhal v zásadě trojímu „trestu“, který byl zčásti ukotven i do rámce pozitivního práva a vycházel vlastně z trojí racionality:

- 1) V části Evropy nejvíce poznamenané římským právem (což není případ českých zemí) stihla jeho jmění peněžitá újma či přímo konfiskace.³
- 2) Postižena však byla především duše: od koncilu v Braze v 6. století byl na základě kanonických předpisů sebevrah vyloučen z komunity věřících — nesměl být pochován v posvěcené půdě, zapovězeny byly zádušní mše i modlitby. Ostatně to bylo i zbytečné, neboť taková duše byla beztak odsouzena k věčnému zatracení.⁴ Vyloučení z posvěcené půdy a zákaz církevního pohřbu, rovněž přejaté z kanonic-

2 K postosvícenskému chápání sebevraždy a „psychiatrizaci“ fenoménu od konce 18. a v první polovině 19. století srov. studii T. Liepoldové v tomto čísle časopisu HOP: *Právo a medicína ve vztahu k mrtvým tělům (sebevrahů) na přelomu 18. a 19. století* a D. TINKOVÁ, *Temná zákoutí myslí*, s. 95–112.

3 V prostoru habsburských alpských zemí 16. století se trest částečně či úplné konfiskace jmění objevoval v trestních nařízeních pro Tyrolsko a převorství Eisgarn. Peněžní trest najdeme též v Korutanech a Štýrsku. Hugo HOEGEL, *Geschichte des österreichischen Strafrechtes*, 2, Wien 1905, s. 70 a násl.

4 Canon 1240, par. 1, 3 a 2350, par. 2, dále viz Codex Iuris Canonici z roku 1917; až v roce 1983 chybí v kanonickém právu jakákoliv zmínka o sebevraždě. V každém případě platí

kého práva, představují z křesťanského hlediska velmi závažný trest na duši těch, kdo byli ze sebevraždy usvědčeni. Znamená to definitivní vyloučení z těla církve, z komunity věřících, konec naděje na spásu — něco, co nepotká zpravidla ani nehoršího vraha. Sebevrazi navíc evidentně náleželi k těm „neklidným zemřelým“, „pomezním bytostem“ (*liminary beings*), kteří nedokončili svůj přechodový/odlučovací rituál a museli bloudit mezi světem mrtvých a světem živých,⁵ kam se občas mohli vracet, popřípadě škodit jinak, například úrodě — i proto vzbuzovali neklid a strach.

- 3) Zjevně všude bylo sebevrahovo bezduché tělo vystaveno také celému komplexu zneuctujících praktik, které možná původně představovaly formu odlučovacího rituálu, případně jeho obrácení. Už ritualizovaná forma vynášení takového „nečistého“ nebožtíka z domu, zmiňovaná ve starší literatuře, upomíná na jakýsi „převrácený“ odlučovací rituál (vynášení „pod prahem“ či „oknem“). Sem by se snad dalo zařadit i potupné vláčení koněm, za nohy a tvář k zemi, praktikované ve Francii, ba dokonce v Paříži až do sedmdesátých let 18. století).

Následně bylo tělo zahrabáno — v souladu se zmíněnými kanonickými předpisy — bez obřadu a modliteb v neposvěcené půdě, někdy za doprovodu praktik, které připomínají spíše prvky ochranné magie proti revenantům a vampýrům spočívající ve zničení či narušení tělesné schránky, zjevně za účelem zamezení nežádoucího návratu. V našem prostředí se tak ještě na přelomu 17. a 18. století objevuje nejen „oficiální“ spálení těla, ale i další, zjevně krajsky specifické modality, jako například již zmíněné utěti hlavy či probodení těla kulem. Někdy došlo také ke zničení náčiní, jež sloužilo k sebezahubení. Stejná logika kázala například i podtětí stromu, na němž se dotyčný oběsil. Možná jde o jakousi formu „očistného“ rituálu zničení všeho, co bylo sebevrahem „znečištěno“ (na bázi kontaktní magie) — ostatně takového nebožtíka se směl dotýkat výhradně kat, tedy opět „nečistá“ osoba.⁶

V českých zemích předosvícenského období se s výslovnou kriminalizací sebevraždy setkáváme ve třech zákonících — v Koldínových *Městských právech* (1579, art. O. I),⁷ v hrdelním zákoníku Josefa I. pro české země *Constitutio Criminalis Josephina* (1708, art. XIX)⁸ a v *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768/1770, art. 93).⁹ Za-

výjimka pro osoby stížené šílenstvím (Canon 15). Srov. Antoine LOYSEL, *Institutes coutumières*, Paris 1710, cit. dle vydání z roku 1846, s. 838.

5 Srov. např. Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1996, s. 149; dále např. William Graham SUMNER, *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston 1906, s. 10nn.

6 Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.

7 Srov. zejména edice zákoníku Pavla Kristiána z Koldína, viz Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou*, Praha 1876; nově vydal Karel MALÝ (ed.), *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013.

8 *Jeho Milosti Římského císaře, Uherského a Českého krále etc. Josefa Prvního... Nové právo útrpné a hrdelní pro Království české*, Praha 1708, s. 63–65, Art. XIX.

9 *Constitutio Criminalis Theresiana*, Art. 93, §§ 1–7, Wien 1768, s. 253–256.

tímco u Koldína ještě najdeme trest spálení na popravišti, počínaje Josefínou se již hovoří jen o zakopání katem na mrchovišti; jsou ovšem připuštěny i další „lokální obyčej“. Všechny tři „předosvícenské“ zákoníky rozlišují v souladu s dispozitivou kanonického práva mezi sebevraždou „úmyslnou“ spáchanou při zdravém rozumu (především sebevraždou uvězněných či odsouzených zločinců), kam ostatně patří i sebevražda ze zoufalství, a sebezabitím lidí šílených nebo „melancholických“, které zůstává beztrestné a zemřelé/mu neupírá nárok na církevní pohřeb a spočinutí v posvěcené půdě. Pozdější, raně osvícenská *Theresiana* v podstatě zavádí presumpci nevinu a nabádá k předpokládání melancholie, pokud je případ nejistý.

Jak tedy vypadal postih a vyšetřování sebevraždy v soudní praxi?

SEBEVRAZI PŘED VRCHNOSTENSKÝMI SOUDY

Jen pro malou „kvazistatistickou“ představu o zacházení se sebevrahy mohu na úvod prezentovat příklad zatím nejucelenější „série“, kterou jsem našla pro toto starší období, kdy byly postupně v platnosti všechny tři zmíněné trestní zákoníky — Koldíkův, hrdelní řád Josefa I. a tereziánská kompilace. Jde o 74 případů z let 1655–1780, které se vyšetřovaly na eggenberském, respektive schwarzenberském panství Český Krumlov.¹⁰ (Stojí za zmínku, že pozoruhodným případům sebevražd z krumlovského panství věnoval pozornost již Pavel Himl ve své dizertaci věnované konfliktům mezi poddanými a vrchností na Krumlovsku.¹¹) Více než dvě třetiny představovali muži (52 případů) oproti 22 ženám, a převažujícím způsobem bylo oběšení (asi 50 případů, někdy je vyznění nejasné) následované utopením (v řece, rybníce, ve studni) — asi 20 případů (některé zůstaly nevyjasněné, zda nešlo o nešťastnou náhodu). Spíše výjimečné pak bylo zastřelení (2 případy) a bodné (1 případ), respektive řezné rány (1 případ).

S doslovným obviněním z úmyslné sebevraždy se na Krumlovsku nesetkáme (i v jiných lokalitách spíše výjimečně, a to zejména v případech odsouzených zločinců a jiných provinilců), ve 12 případech bylo výslovně uvedeno zoufalství (*Verzweiflung, Desperatio*). Asi polovina případů (32) skončila „osvobozujícím“ závěrem, že šlo o osobu melancholickou či pomatenou (sem bylo dokonce již na počátku 18. století dvakrát zařazeno i *taedium vitae* — znechucení životem!), v řadě případů však jasné označení vůbec nebylo formulováno a „klasifikace“ vyplývá spíše z formy pohřbu, o níž pohovořím dále.

Pro malé srovnání je možné uvést také případy z velkostatku Vimperk,¹² jichž se však z „předosvícenského“ období, konkrétně z let 1675–1780, dochovalo pouze jedenáct. Zde je zjevné, že s výjimkou dvou prvních, nepřilíš jasných případů, i zde většinou — v sedmi případech — proces skončil kvalifikací *melancholie* nebo *šílen-*

10 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Český Krumlov, signatura I 6 C a, fascikly 8 a 9.

11 Pavel HIML, *Die ‚armben Leute‘ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov / Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*, Stuttgart 2003, s. 216–224.

12 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Vimperk, karta 711, sign. V BC 5b.

ství, z toho pět zemřelých bylo dokonce pochováno do posvěcené půdy na hřbitově, a u dvou skonavších, kteří byli zakopáni mimo posvěcenou půdu hřbitova, bylo voleno místo, jež asociuje určitou formu sakrality (?), totiž boží muka a kříž. Zakopáním u božích muk skončil ostatně i případ Anny Machovcové uzavřený v roce 1771 jako sebevražda ze zoufalství (*Verzweiflung*). Zajímavý detail představuje upřesnění, že byl dotyčný pohřben počestnými lidmi (*salva fama*), přáteli či hrobníkem — v kontrastu s případem Dorothey Kott/ové z roku 1681, kterou i na hřbitově zakopával kat.¹³

Rok a místo	Jméno	Kvalifikace	Forma pohřbu	Poznámka
1675	Gregor Tanzer	nejasné	nejasné	bližší informace scházejí
1675	Thomas Faschung	?	spálen na odlehlejší místě	bližší informace scházejí
1681 Ober Seblat	Dorothea Kottin	nepříčetná	zakopána (<i>verscharrret</i>) v rohu hřbitova	nicméně ji snímal kat!
1686 Husinec	Maria Kottauerin	melancholie	pohřbena na hřbitově	
1715? někde u Vlachova Březí/Lažiště	Jakub Vaněček	ex perturbatione mentis	pohřben na hřbitově	přítomen hrobník a „někdo z přátel“
1763	Matěj Bejček	melancholie	církevní pohřeb na hřbitově	odpor sousedů, bylo nezbytné změnit hřbitov
1766 Čábuz	Johann Česíř	neznámá příčina, pokusil se zneužít dceru svého zaměstnavatele; nebyl melancholický	mimo hřbitov, ale osobami „salva fama“	
1771 Vicemilice (Wetzmuhl)	Anna Machovcová	ze zoufalství	u božích muk	
1771 Husinec	Michael Votava (Wottawa)	zdál se „šílený a melancholický“, už se o sebevraždu pokoušel	nejasné nebo neuvedeno	
1771 Vicemilice	Magdalena Jandová	šílená, už se o sebevraždu pokoušela	u božích muk	
1773 Husinec	Pavel Votava (Paul Wottawa)	„šílený od mládí“	pochován v noci „u kříže“ počestnými lidmi	

¹³ Tamtéž, případ Dorothey Kott/in, 1681.

Z jiných oblastí (zde mám na mysli především další jihočeské domény, zejména velkostatky Třeboň, Jindřichův Hradec, Protivín aj.) máme zatím pro předosvěcenské období spíše jednotliviny, popřípadě fragmentární série 4–5 případů. I těm zde však budeme v rámci studovaných tematických okruhů věnovat pozornost.

Jak probíhalo vyšetřování, svědectví, důkazní praxe? Podle jakých kritérií a pravidel rozhodovaly v soudní praxi světské, respektive církevní autority z jihočeských panství? Jakou roli hrály drobné symbolické prvky doprovázející likvidaci těla?

VYŠETŘOVÁNÍ

Jak vůbec vypadal úřední postup a jak se proměňovaly modalities vyšetřování v období, které nás zde zajímá, tedy od konce 17. po začátek 19. století?

Nález bezduchého těla byl obvykle hlášen rychtáři či (ve městě) magistrátnímu úředníkovi: to byla první úřední osoba, která byla s faktem seznámena a zjevně se i dostavila na místo tragédie. S osobou chirurga/ranlékaře či lékaře se v tomto období setkáváme spíše výjimečně; pravidelně až od josefínské doby, kdy byla v těchto případech nařízena soudní pitva.

Rychtář (popřípadě městská/obecní rada) sdělí informaci příslušné vrchnosti — tedy zpravidla vrchnostenskému úřadu; ten tlumočí smutnou novinu krajskému úřadu a dotáže se na další postup. V případě schwarzenberských domén v jižních Čechách hrála klíčovou roli ústřední kancelář sídlící v Českém Krumlově, kde se scházelo vyšetřování ze všech podřízených panství, a kde — zjevně i po konzultaci se samotným majitelem panství — měl většinou rozhodující slovo hejtman. Zdá se nicméně, že v průběhu 18. století, zejména po reorganizaci a posílení moci krajské správy (1765) a současně po reorganizaci a zrušení celé řady nižších hrdelních jurisdikcí hraje krajský úřad (a krajský hejtman) jako exponent státní správy stále důležitější roli. To on někdy zasílá i katalog otázek, které je potřeba klást svědkům, popřípadě se snaží interpretovat událost v rámci platného trestního zákoníku a vyjádřit se k vině či nevině, popřípadě dokonce k odpovídající formě pohřbu — samozřejmě po domluvě s duchovní mocí.

Výslech svědků z rodiny a sousedství mezitím vede zpravidla kancelista či písař stanovený vrchností (městem) nebo jejími úředníky. Pomineme-li obligátní dotazy na jméno, věk, stav, povolání zemřelého a svědků, pak výslech především zkoumá:

- 1) „objektivní“ okolnosti a bezprostřední příčinu úmrtí: kde a kým byl dotyčný nalezen, jakým způsobem sešel z tohoto světa a zda jeho skon nemohla způsobit či zavinit jiná osoba, popřípadě zda se nestal obětí nešťastné náhody;
- 2) „subjektivní“ okolnosti a možné „vzdálené“ příčiny či faktory vedoucí k násilnému úmrtí — poslední okamžiky před smrtí; záchvat melancholie, ale také opilst, hádka, nějaký konflikt, který mohl mít za následek trudnomyslnost nebo záchvat zuřivosti a násilí proti sobě.

V podstatě po celé raně novověké období ležela tíha dokazování na svědcích. Až do josefínské a františkovské reformy trestního práva byly rozhodující svědecké výpo-

vědi, pro něž byl určující životní styl — *Lebenswandel* — zemřelý/ho. Pokud svědectví prokázala, že zemřelá osoba vedla bezproblémový, bohabojný život a svědkové se shodli na zvláštních projevech, které prozrazovaly zatemnělou mysl nebo alespoň nemoc tělesnou, neměl rychtář, vrchnostenské orgány ani místní duchovní zpravidla problém s tzv. tichým pohřbem — za tmy, beze zvonů a zpěvu — do posvěcené půdy na hřbitově. Musela to ovšem potvrdit biskupská konzistoř. Současně se lze domnívat, že v případech, kdy byl zemřelý konfliktní povahy a v komunitě nebyl příliš oblíben, mu svědectví nebyla příliš příznivě nakloněna a milosrdný verdikt „pomatení ducha“ zazněl jen málokdy: naopak právě násilnické a výtržnické povahy či opilci se častěji dočkali verdiktu „sebevražda se zlým/špatným úmyslem“, která měla za následek nejtěžší formy postihu duše i těla. Podobně na tom byly i osoby v komunitě cizí či nějakým způsobem stigmatizované — nemanželské děti a neprovdané matky, potulní vojáci či tuláci obecně apod. Teprve od josefínské doby a zejména pak od třetího desetiletí 19. století začala hrát klíčovou expertizu osoba zdravotníka, zpravidla chirurga vedoucího nařízenou soudní pitvu.¹⁴

Zpravidla až v závěrečné fázi do procesu vstupuje duchovní moc — místní farář, případně vikář a jeho prostřednictvím biskupská konzistoř, která se má vyjádřit k formě pohřbu, respektive udělit či neudělit svůj souhlas k pochování sebezabitě/ho do posvěcené hřbitovní půdy. Tuto pravomoc značně posílil patent z roku 1755, který rozhodování o pohřbu sebevraha výslovně svěřuje duchovním. Tato agenda však často probíhá poněkud nezávisle na samotném vyšetřování, takže mohlo docházet i k případům, že konzistoř rozhodla dříve či jinak než světské soudy a docházelo ke kompetenčním sporům nebo přinejmenším ke kolizím.

V podobných kompetenčních sporech obvykle prosadila svou autoritu — zejména na samotném krumlovském panství — krumlovská ústřední kancelář, která zpravidla rozhoduje ve prospěch „obviněného“. Po reorganizaci krajského zřízení v polovině 18. století se zdá, že kontinuálně roste rozhodovací autorita krajského hejtmána, tedy exponenta „státu“, který rovněž uplatňuje spíše presumpci nevinny a přiklání se k variantě vstřícnější k zemřelému/mu a jeho pozůstalým.

Takový byl i případ jednapadesátileté vdovy Alžběty Janové z Mezholce na chudnickém panství, která se v lednu 1768 probodla nožem — údajně následkem déletrvající melancholie a šílenství. Hejtmán Klatovského kraje tehdy jasně vyrozuměl vrchnostenskou kancelář, že tato pomatená zemřelá může být pochována na hřbitově, byť v rohu a bez ceremonií, což tamní farář Smíšek okamžitě vykonal. Vzápětí po splnění toho úkolu však obdržel z konzistoře vyrozumění, že zemřelá si posvátné místo nezasluhuje. Faráře zachvátil zmatek a obrátil se na všechny kompetentní úřady s omluvou a prosbou o radu. Vrchnostenský úřad tehdy nařídil rychtáři, aby byla mrtvola „skrz mistra popravního“ zahrabána na nějakém odlehklém místě, zdá se však, že k exhumaci nakonec nedošlo. Konzistoř reagovala smířlivě: zopakovala své mínění o nevhodnosti *loco sacro*, současně však uznala, že se má postupovat tak, jak rozhodl *iudex secularis*.¹⁵

¹⁴ Viz dále T. LIEPOLDOVÁ, *Právo a medicína* a také D. TINKOVÁ, *Temná zákoutí mysli*.

¹⁵ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, VS Chudonice, karton 247, IV/13, případ Alžběty Janové z Mezholce (1768).

AKT SNÍMÁNÍ

Podívejme se nyní, co se dělo s tělem, než byl proces uzavřen a bylo rozhodnuto o formě jeho spočinutí. Ještě kolem roku 1700 bylo běžné, že se tělo až do úplného uzavření procesu ponechávalo na místě, kde bylo nalezeno (pověšeno) a odnášelo (a snímalo) se teprve ve chvíli, kdy bylo jasné, zda je sebevrah usvědčen či omilostněn. Bylo to důležité i proto, aby bylo zřejmé, zda onen akt snětí/odříznutí má vykonat kat či ras, eventuálně jiná nečistá osoba, nebo člověk počestný. Jelikož těla sebevraha jako „nečistého“ se může dotýkat rovněž výhradně osoba nečistá, pak rozsudek, který by dopadl jinak, než jak proběhl onen „akt snímání“, mohl mít dopad na celou komunitu. V souladu s touto racionalitou mohlo být mrtvé tělo odneseno z místa svého skonu až na základě potvrzené či vyvrácené „viny“ — typicky odříznuto v případě nejčastější formy sebezabití, totiž oběšení. Šlo o velmi důležitý akt: pokud se vina „potvrdila“ a sebevrah byl „usvědčen“, tělo bylo „úředně deklarováno“ jako nečisté, a tedy sprovazeno ze světa osobou rovněž nečistou. Pokud by příbuzní odřízli sebevraha později skutečně „odsouzeného“, byli by považováni za „nepočestné“ a jejich čest by byla nenávratně poškozena a pošpiněna. Tělo zemřelé/ho tak po celou dobu vyšetřování (což zpravidla trvalo několik dní, někdy se však proces mohl táhnout i týdny) spočívalo na místě skonu — viselo na půdě, na stromě.

Pokud byl zemřelý naopak viny „zproštěn“, mohl být odnesen či snat osobou počestnou, což se obvykle v protokolech obzvláště zdůrazňuje a často se také připomíná, že se takové osobě nesmí dít žádná újma na cti. Takového „počestného“ sebezabitého snímá zpravidla hrobník, v průběhu 18. století se však této činnosti stále častěji ujímá nejbližší rodina. V roce 1761 tak Veroniku Málkovou, která se oběsila v komoře vlastního domu na Třeboňsku, odstříhla její sestra Eva. A protože vyšetřování ukázalo, že Veronika se zabila pouze „ze zoufalství a malomyslnosti“, a nebyl jí povolen církevní pohřeb, skončila na vzdáleném místě, zakopaná hrobníkem.¹⁶

Že však k této proměně myšlení a praktik nedocházelo snadno a plošně, dokazuje například jeden případ ze Šumavy konce 17. století (tedy z pohraniční, vlastně odlehlé části eggenberského Krumlovska): když měl „melancholického“, tedy justičně „nevinného“, Christopha Stüftera z Německé Maňavy u Horní Plané odříznout hrobník, musel jej rychtář opakovaně ujistit, že má „knížecím“ listem zajištěno, že jeho čest tím nebude poškozena. Přesto hrobník, po dlouhém váhání, svou práci nakonec nevykonal s poukazem na skutečnost, že jeho syn byl přijat do cechu a on nechtěl ohrozit jeho budoucnost újmou na rodinné cti. O „moci“ knížecího listu, respektive přinejmenším o jeho svrchovanosti nad obecně vládnoucím veřejným míněním měl zjevně oprávněné pochybnosti. Stüfterovo tělo nakonec odřízla jeho manželka se čtrnáctiletým synem Blašlem.¹⁷

I toto se zjevně v průběhu 18. století mění, snad i v souvislosti s šířením povědomí o „mefitickém vzduchu“ a jednoduchých sanitárních pravidlech, takže k sejmutí či

16 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond Ústřední kancelář, starší oddělení, Třeboň, AB 5 BC et 5 BP 2a, případ Veroniky Málkové (1761).

17 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Český Krumlov, signatura I 6 C α, fascikl 8, č. 15 (případ Christopha Stüftera, Německá Maňava (Teutschhaindl), soud Horní Planá (1693).

odnesení zemřelého/ho stále častěji dochází ještě před dokončením procesu. Od poloviny století není výjimkou, že přivolaný chirurg nebo úřední osoba (purkmistr), která má zahájit vyšetřování, nachází tělo již uložené mimo původní místo skonu, především odříznuté (v případě oběšení). Zpravidla tak učiní osoba, která jej našla, nebo někdo blízký; později se tohoto aktu často ujímá právě chirurg. Tento drobný detail možná vypovídá mimo jiné i o skutečnosti, že fyzický kontakt se sebevrahem přestává být vnímán jako nevyhnutelně zneuctující a pošpiňující. Současně se stále častěji dozvídáme, že se zdravotník, popřípadě i přítomný laik, někdy pokoušejí o oživovací pokusy, což je rovněž osvětská novinka: (po)vědomí o „první pomoci“ se zhruba od sedmdesátých let 18. století začalo šířit zjevně v souvislosti s pokusy o oživování tzv. zdánlivě zemřelých.¹⁸

ULOŽENÍ TĚLA

Co se týče formy pohřbu, na jihočeských panstvích (tak jako zpravidla i jinde) se setkáváme s pěti základními možnostmi, které se dělí do dvou klíčových kategorií na sebevrahy „usvědčené“ a sebezabitě „zbavené viny“ pro nemoc duše.

U odsouzených sebevrahů „podle zákona“: 1a) Klasický oslí pohřeb v souladu s tehdy platným (do roku 1708) Koldínovým zákoníkem, který hovoří o spálení na potupném místě. Ve fondech krumlovského velkostatku se s takovým rozsudkem setkáme jen jednou, v roce 1679; výmluvné je, že šlo o mladého žebráka neznámého jména.¹⁹ Také ve velkostatku Vimperk najdeme jeden takový případ z roku 1675,²⁰ detaily však neznáme. Ve velkostatku Třeboň bylo ke spálení přikročeno jen jedinkrát, v roce 1695, a to zjevně pouze z toho důvodu, že těla zemřelé — šlo o pomatenou osiřelou dívku přesvědčenou, že má „v bříše ďábla“ — se nechťel nikdo ujmout, aby je pochoval.²¹

Po přijetí josefínského trestního zákoníku z roku 1708 se spálení stalo zjevně ještě zřídkačejším. O něco běžnější byla „mírnější“ varianta **1b) zakopání katem na neposvěceném místě**. Na Krumlovsku zahrabávali takové mrtvé zpravidla v lese, přičemž až do začátku 18. století se můžeme v materiálech setkat dokonce s několika doprovodnými projevy zneuctujících praktik (či odlučovacího / desekračního rituálu?): jednou bylo zmíněno utětí hlavy (1679),²² o dva roky později podtětí stromu, na němž došlo k oběšení.²³ Je zajímavé, že ve stejném soudním okrsku (Chroboly) je ještě mno-

18 K fenoménu zdánlivé smrti nyní nově a souhrnně Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt. Noční můra osvětské Evropy*, Polička — Praha 2018.

19 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Český Krumlov, signatura I 6 C α, fascikl 8, č. 6, případ neznámého mladého žebráka z Martrschlag, soud Vyšší Brod (1679).

20 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Vimperk, karton 711, sign. V BC 5b, případ Thomase Faschunga (1675).

21 SOA Třeboň, pobočka Třeboň, VS Třeboň, případ Lucie Vojtíškové (1695).

22 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Český Krumlov, signatura I 6 C α, fascikl 8, č. 7, případ Melchiora Draschka od soudu Želnavá (1679).

23 Tamtéž, č. 8, případ mladičského Jakoba Stadla z Haberl, soud Chroboly (1681).

hem později, dokonce až v roce 1743, zmíněno spálení instrumentária, které sloužilo k sebezabití.²⁴ Případ ze schwarzenberských Postoloprty, uvedený na úvod této studie, kde byly sebezabité Anně Šíchové odřaty dokonce všechny údy,²⁵ každopádně představuje zatím naprosto výjimečné rozhodnutí, které možná můžeme připisovat spíše lokálním specifikům (severozápadní horský region), která však dosud nejsou obyčejově příliš prozkoumána. Zůstává také otázkou, zda skutečnost, že byly zneuctující praktiky v protokolech výslovně zmíněny, znamená, že šlo o výjimku, nebo bylo naopak výjimkou toto zaznamenání, neboť se jinak jednalo o běžnou praxi, která za zmínku nestála. Od počátku 18. století se však tato praxe v podstatě vytrácí.

Od počátku 18. století se stále častější normou stával **1c) „tichý“ pohřeb do neposvěcené půdy „počestnými“ osobami** — příbuznými nebo hrobníkem. S tím se většinou setkáváme u nekonfliktních, zbožných osob, u kterých bylo jejich chování nejnáze interpretovatelné jako projev pomatené nebo melancholické duše. V takovém případě byl zemřelý zpravidla uložen k božím mukám, ke křížku nebo na místo v lese, kam směl být později umístěn kříž: je to vlastně takový kompromis, jak zemřelému dopřát moc „ochranného“ prvku a jak jej nevymazat zcela z paměti místa, což se naopak u klasických sebevrahů dít mělo. Obvykle se zdůrazňovalo, že „počestné“ osoby se fyzickým kontaktem se sebevrahovým tělem nijak „nepošpiní“. Již zmíněný Christoph Stüfter měl být pochován v tichosti poblíž hřbitova: hornoplánští obyvatelé však začali panikařit a vymohli si jeho odnesení daleko za obec.

Pochovaný sebevrah totiž samozřejmě budil nevoli celé venkovské komunity: příkladů odporu proti pohřbu najdeme v našich zemích celou řadu. Z Krumlovska mohou uvést alespoň jeden ilustrativní případ z konce 17. století: jistý Schrödinger musel být vlečen katem až hluboko do lesa, protože lidé z okolí se báli, že pokud bude zakopán příliš blízko polí, zničí jim úrodu. Za prodlouženou trasu si kat posléze požádal o navýšení odměny za svou práci.²⁶

Pohřbení mimo hřbitov však nemuselo být verdiktem definitivním: někdy sloužilo jen jako provizorní opatření do okamžiku, než z konzistoře doputovalo povolení k pohřbu do posvěcené půdy — pak mohlo být tělo exhumováno a přemístěno. V praxi (2–3 případy z Krumlovska) se to však většinou nedělalo a spíše se povolilo dodatečné vysvěcení místa spočinutí a umístění kříže. Takto bylo například naloženo s tělem podruha Johanna Madera, který se v roce 1730 utopil v Lipně, údajně z důvodu velké bídy. O melancholii ani duševní nemoci se vůbec nehovořilo (!), zohledňovala se nicméně jeho zbožnost a bohabojnost, proto měl být pochován na hřbitově. Protože však odpověď z konzistoře nepřicházela, Maderova mrtvola, již tak v určitém stádiu rozkladu, byla provizorně zakopána na blíže neurčeném místě. Povolení z konzistoře sice s určitým zpožděním přišlo, ale (zjevně s povolením krumlovské kanceláře) kvůli předpokládanému pokračujícímu rozkladu bylo rozhodnuto, že zůstane ponecháno tam, kde je, místo ovšem bude vysvěceno, označeno dřevěným křížem a také ohrani-

24 Tamtéž, fascikl 9, č. 14, případ Justiny Gallischkin, soud Chroboly (1742).

25 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond Ústřední kancelář, starší oddělení — Postoloprty, B 5 Bc 2a. Případ Anny Šíchové (1720).

26 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, signatura I 6 C α, fascikl 8, č. 11, 1689, Ober Martschlag, soud Rychnov. Georg Schöringer.

čeno, aby tam nechodil „S. V.“ dobytek.²⁷ Podobně byl v odlehlé části hřbitova pochován v červnu 1735 Philipp Bauer z Neudorfu, který se oběsil na stromě a vyšetřování uzavřelo jeho případ jako sebezabití z melancholie. Až přijde povolení z konzistoře, upřesňuje rozsudek, má být přenesen na hřbitov, nebo má být na původním místě vztyčen kříž a současně má být veřejně vyhlášeno, že jsou povolena obvyklá *suffragia pro defunctis*.²⁸

Je zcela zjevné, že ani v religiozním, ani hygienickém řádu věcí ještě není tak důležitá, aby zemřelý spočinul „na hřbitově“: vysvěcení místa a jeho označení (tj. jeho památka nemá být zapomenuta a zavržena) je z křesťanského pohledu důležitější; hygienické důvody byly zohledněny právě tím, že se s tělem nemanipulovalo — nepřenesením.

Jeden případ ze sousedního Třebońska — třeboňská pekařka, která se utopila z melancholie v roce 1700, byla původně pohřbena mimo hřbitov; proces se táhl velice dlouho, až na zásah vrchnosti bylo jasně řečeno, že je „nevinná“. Protože však již nebylo možné exhumaci provést, vrchnost výslovně nařídila sloužit rekviem i s možností opakování ve výroční dny, a jasně zdůraznila, že pozůstalý manžel i děti zůstávají osobami „počestnými“ — to jsou detaily pro symbolicko-sociální řád předosvěcenského světa velice důležité.

I z toho důvodu se takové místo vybíralo pokud možno blízko hřbitova, například u zdi. Tato praxe, kterou zčásti můžeme považovat za formu presumpce viny, se obrátí o sto let později, kdy se naopak bude „preventivně“ pochovávat na hřbitově. Nicméně i toto provizorní a někdy dočasné pohřbení mimo hřbitov lze snad interpretovat jako projev hygienického, ale i filantropického myšlení.

Od začátku století, zhruba od roku 1708, což odpovídá i vydání nového trestního zákoníku, se na Krumlovsku **u božích muk** stále častěji pohřbívali i **sebevrazi „nemelancholičtí“**, **sebevrazi „ze zoufalství“** nebo ti, u nichž byla příčina nejasná.

V 18. století také, jak už bylo naznačeno výše, stále více případů končilo **„osvobozením“ zemřelého/ho z důvodu melancholie či duševní poruchy, a pohřbem na hřbitově** (připomeňme, že takto skončilo 7 případů z 11 na velkostatku Vimperk; na velkostatku Český Krumlov najdeme minimálně 32 případů, což je takřka polovina, ovšem někde není „verdict“ formulován, nebo závěr procesu chybí, lze jej však předpokládat). Takový závěr znamenal zproštění viny a v podstatě „anulaci“ obvinění ze zločinu sebevraždy.

V takovém případě mohli tělo zemřelého odnést a zaopatřit nejbližší příbuzní, popřípadě hrobník, aniž by se jim dělo příkoří na jejich cti. Opět zpravidla následoval obřad bez ceremonie, zvonění, zpěvu. I tento pohřeb měl však své modality, zjevně podle uvážení kněze a „mravně-religiozního“ profilu nebožtíka, ale asi i podle postoje místní komunity. Někdy bylo povoleno pohřbít sebezabitého „do řady“ s ostatními, jindy se upřesňovalo, že má spočinout „v odlehlé části hřbitova“. Někdy se tak dělo bez přítomnosti kněze, jindy kněz alespoň vykropil jámu. V některých případech bylo výslovně „povoleno“ sloužit zádušní mši a modlit se. Stále běžnější byly také možnosti pozdější exhumace a přenesení na hřbitov. Jen ve výjimečných případech povolila

²⁷ Tamtéž, fascikl 9, č. 2, Johann Mader, Lipno, soud Rychnov (1730).

²⁸ Tamtéž, č. 7, Paul Bauer (též Pauer), Neudorf (1735).

konzistoř plnohodnotný katolický obřad (v krumlovském velkostatku najdeme 2, možná ale dokonce i 5 případů, například u krumlovského vrchního kapelníka, kde byl — snad s ohledem na jeho stav a vlivné přímluvce — uspořádán „křesťansko-katolický“ — „christkatholisch“ pohřeb). Od počátku 18. století se tato praxe stávala stále častější.

Určitou formu uplatňování presumpce nevinu v praxi můžeme tušit z úzu, který se začal objevovat kolem poloviny století — totiž praxe zakopat zemřelého na hřbitově ještě před vyjádřením z konzistoře. Tak tomu bylo například i v květnu 1748 v případě oběšené služky z Breitensteinu, která měla být uložena do odlehle části hřbitova v Kamenném Újezdě (Steinkirchen) s tím, že pokud konzistoř potvrdí její „nevinu“, má být hrob neprodleně vykropen a opatřen křížem.²⁹

Ani úřední zbavení viny však nesnímalo ze sebevraha poskvrnu, kterou mohl způsobit celé komunitě, proto se nezřídka setkáváme s odporem vůči pochovávaní i „melancholických“ sebevrahů na hřbitově. Opět jeden případ z Krumlovska, shodou okolností z Horní Plané ještě z poloviny 18. století, kde farář v roce 1761 nechal na vlastní zodpovědnost pochovat na hornoplánském hřbitově oběšeného šedesátiletého domkáře a dřevařského mistra Urbana Stuttinera z nedaleké vsi Zvonková (Glöckerberg).³⁰ Hornoplánští obyvatelé se proti tomuto kroku vzbouřili, dokonce argumentovali tím, že před několika lety tu farářův předchůdce pochoval jednoho utopence a celé okolí pak sužovaly bouřky a nečas. Na vytrvalé stížnosti však farář reagoval zcela jednoznačně: jednak poukázal na to, že v nedaleké obci nedávno pochovali na hřbitově luterána, který padl v souboji, což bylo podle něj naprosto nepřijatelné, jednak zdůraznil skutečnost, že Stuttiner byl dobrý katolík, který žil příkladným křesťanským životem (sám dodal — kdyby takto příkladně žili ti, kteří mu odpírají křesťanský pohřeb!) a zaštiťoval se i citátem ze sv. Augustina, že nemůže být špatná smrt tam, kde byl dobrý život. „Nikdo navíc nemůže vědět, jaký soud mu připraví velký Bůh,“ dodával.

PROKÁZAT MELANCHOLII A ŠÍLENSTVÍ

V 18. století, jak už bylo naznačeno výše, stále více případů končilo „osvobozením“ zemřelého/ho v důsledku melancholie či duševní poruchy a pohřbem na hřbitově (v krumlovských velkostatkových fondech šlo minimálně o 32 případů, což představuje takřka polovinu; někde není „verdikt“ formulován nebo závěr procesu chybí, dá se však předpokládat, že vyzněl v tomto slova smyslu).

Jak již víme, tak pouze ti, kteří — v souladu s církevní doktrínou — svůj čin vykonali v důsledku nějaké duševní poruchy, šílenství, melancholie, mánie, mohli uniknout represí. Takovou zatmělou mysl bylo ovšem nezbytné před vyšetřovacími orgány dokázat.

V této souvislosti je zajímavé zmínit také „sémantiku duševní bolesti“ — způsoby, jakými zemřelí či jejich blízcí pojmenovávali a popisovali duševní zmatky, které se

29 Tamtéž, č. 19, služka sedláka Visralka, Breitenstein, 1748.

30 Tamtéž, č. 25, Urban Stuttiner, soudní okrsek Glöckenberg, listopad 1761.

bevražednému činu předcházely, jak vnímali a pojmenovávali projevy duševních či tělesných nemocí, které nebyly zatíženy naší dnešní lékařskou terminologií.

„Sémantika šilenství a melancholie“ zahrnovala komplexní soubor duševních zmatků na široké škále od „melancholie“ k „šilenství“, které nalézají různá označení (*Blödsinnigkeit, Sinnesverwirrung...*). Melancholie je někdy do „šilenství“ zahrnuta, jindy figuruje zcela samostatně. Zajímavou kategorií představuje *Kleinmütigkeit* (malomyslnost), případně *Tiefsinnigkeit*, která se ještě kolem roku 1700 pohybuje zjevně na křehké hranici *zoufalství* a *melancholie*, s níž se v průběhu 18. století stále více sblíží. Samotné zoufalství (*desperatio; Verzweiflung*) však, na rozdíl od osvobozující melancholie, sebevraždu nikterak neomlouvá, je jednoznačně interpretováno jako selhání ve víře, a i když se zdá, že se „zoufalými“ sebevrahy se jednalo o něco méně drasticky než s jinými „zlovolnými“, přesto nebyli nikterak zbavováni viny, ani jim nebyl přiznán nárok na spočinutí v posvěcené půdě. Zajímavé však je, že například ve fondech krumlovského velkostatku se kolem roku 1700 setkáme se zvláštní kvalifikací *taedium vitae* — znechucení životem, které se v právních textech vůbec neobjevuje, a že tato kvalifikace je, možná poněkud překvapivě, zahrnuta do „sémantického pole“ melancholie a slouží ke zbavení viny. U šedesátileté Mariany Hawle, která si několik týdnů před smrtí stěžovala, že nemůže spát, a pronášela slova „nevím, jak mi je, jsem celá zmatená“ („ich bin alle verwirret“), uzavřel v roce 1701 hejtman schwarzenberských domén, Sebastian von Liebenhaus, že se jedná o *taedium vitae* a žena byla zbavena obvinění jakožto melancholická.³¹ O dva roky později, navíc ve spojení s *tristitia* (!), totožně kvalifikoval (*ex taedio vitae*) skon Elisabeth Pollnerové, u níž dokonce lékař doložil „manii“: mladá žena byla možná dokonce pochována v posvěcené půdě.³² Svědkové často hovoří o zmatených řečech (*verwirrte Reden*) nebo představách (*Einbildungen*) či fantaziích (*Phantasien*), které bychom snad mohli interpretovat jako halucinace či blouznění.

Jak již bylo zmíněno, důležitou roli v posuzování chování a špatných úmyslů zemřelého/ho hrála jeho/její zbožnost. Je možná až překvapivě, že u většiny sebevrahů se svědectví shodují na příkladném křesťanském, respektive doslova křesťansko-katolickém životě a dodržování jeho rituálů. I tato skutečnost obvykle přispívala ke shovívavějšímu zacházení s duší i tělem. Zajímavé jsou případy, kdy osoba rozhodnutá ukončit svůj život zjevně pocítovala potřebu určité formy smíření s Bohem a vlastním svědomím — šla ke zpovědi, přijala svátost smíření a podobně. Marie Faschungbaurin, která se utopila v roce 1731 ve studni, se podle svého osmatřicetiletého manžela nechala poslední neděli před fatálním rozhodnutím vyzpovídat, šla k přijímání a dala se i zaopatřit od hornoplánského faráře. Je možné, že tak činila i s ohledem na tělesnou slabost a horečnatý stav, souvislost je každopádně zajímavá.³³ Podobně Mathias Herz z Dolního Dvořiště, o němž svědkové včetně faráře dosvědčili, že byl zbožný a příkladně křesťansky vychovával děti, se jednoho časného rána roku 1732 pomodlil se ženou i dětmi růžencem a poté se odebral s dobyt看em k lesu, kde se oběsil.³⁴

31 Tamtéž, fascikl 8, č. 19, případ Marianny Hawle, 60 let, soud v Muggerau (Mokrá u Černé v Pošumaví, 1701).

32 Tamtéž, č. 21, Elisabeth Pollnerin, soud Hochdorfer Wald (1703).

33 Tamtéž, fascikl 9, č. 3, Maria Faschungbaurin, Hoffenrauth, 1731.

34 Tamtéž, č. 4, Mathias Herz, Oberhaidē (Dolní Dvořiště), (1732).

Velmi zajímavá je také péče, již budoucí sebevrazi někdy věnovali rozličným devocionáliím, tzv. svátostkám, jak byly nazývány drobné rituálové předměty individuální katolické zbožnosti, jež sloužily současně jako prostředek (katolicizované) ochranné (apotropajní) magie. V procesech se sebevrahy šlo především o růžence či škapulíře, které chtěli mít umírající na očích, blízko u sebe, nebo — což byl častější příklad — je naopak úmyslně odkládali, ač lze předpokládat, že dosud je nosili při sobě. Za zdůraznění stojí i to, že této skutečnosti věnovali zvláštní pozornost rovněž příbuzní a sousedé ve svých svědectvích.

Sedmdesátiletá nevidomá vdova Maria Anna Borovská — u níž se všechna svědectví shodovala, že byla laskavá, hodná a bohabojná, se oběsila na kusu látky, na který přivěsila růženec. Vyšetřování ukázalo, že prý dlouhodobě a naléhavě toužila po smrti, jež by ji spojila se zemřelým manželem.³⁵

Regina Bauerová, čtyřicetiletá pasačka prasat a svobodná matka, se oběsila v roce 1739 na dűtkách, které uvázala na strom. „Před sebe“ (slovy svědka, který našel její bezvládné tělo) pověsila i růženec, který dostala den předtím od faráře — tak, že jej prý ve chvíli svého činu měla před očima.³⁶ Tento detail se postupně objevil ve všech zprávách, které si o případu vyměňovaly jednotlivé úřední i církevní instance. Automatický přepis sděleného, nebo projev důležitosti, která byla této zdánlivé drobnosti připisována? Je možné, že i tento čin měl dokumentovat zbožnost zemřelé „staré“ (40!) ženy, u níž se obecně svědectví shodovala, že byla „od mládí“ velmi pobožná a ve víře pilná (*andächtigt*), a napomoci tak k jejímu spočinutí v posvěcené půdě (což se zjevně, po svolení konzistoře, stalo). Je zajímavé, že v pozůstalosti této děvečky od prasat, u níž bychom předpokládali spíše negramotnost, se nacházela kniha evangelií.

Jiný pozoruhodný detail představuje, jak již bylo uvedeno, časté odkládání škapulíře či růžence bezprostředně před sebevražedným činem — detail, který rovněž zaznamenala mnohá svědectví. Již jsme viděli v úvodním příběhu, že Anna Šichová z postoloprtského panství (1720) trpící dlouhodobými stavy úzkosti, nechala škapulíř, který dostala k duchovní posile od žateckého kněze, v kapse svrchní sukně, a šla se oběsit.³⁷ Když se v roce 1715 dvacetiletý Florian Schwarz vrhl do studny, vedle na zemi byl nalezen jeho škapulíř; nevíme, zda jej odhodil, nebo mu pouze náhodně vypadl.³⁸ Považovali snad někteří umírající za neslučitelné mít při sobě ve chvíli „bezbožného“ rozhodnutí a odhodlání ke „špatné smrti“ svátostinu? Nebo bylo toto odhození výrazem rezignace a vzdoru, zklamání ve vztahu k Bohu, který nepřišel na pomoc ve chvíli úzkosti?

35 Tamtéž, č. 17, případ Marie Anny Borovské, Jamles (Jamné), září 1735.

36 Tamtéž, I, č. 10, Regina Paurin/Bauerin, 1739, Rotenhof u Želnavy.

37 „Es ist mir angst und bang [...], ich soll mir ein Leyd anthun.“ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, fond Ústřední kancelář, starší oddělení — Postoloprty. B 5 Bc 2a. Případ Anny Šichové (1720).

38 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, VS Český Krumlov, signatura I 6 C α, fascikl 8, č. 34 — Florian Schwarz, Horwigl u Boletic, 1715.

ZÁVĚRY: CO SE Z PROCESŮ SE BEBEVRAHY VLASTNĚ VŠECHNO DOZVÍDÁME?

Obecně můžeme konstatovat, že od počátku 18. století do sklonku tereziánské epochy můžeme sledovat ústup zneuctvujících praktik a rozšiřující se praxi pochovávat sebevrahy na hřbitově a považovat je a priori za duševně narušené. V tomto smyslu se vlastně i následný vývoj a trojí krok k dekriminalizaci sebevraždy zákoníkem Josefa II. (1787), Františka II. (1803) a dekriminalizačním zákonem z roku 1850 jeví spíše jako kontinuální potvrzování stávající praxe než jako přelomové kroky nastolující novou sociální realitu i nový „režim pravdy“, kde narůstá autorita nového typu experta — zdravotníka — lékaře a chirurga.

Vratme se ovšem do předjosefínské doby. Co se světské moci týče, tak prvoinstanční soudy zpravidla navrhuji o něco přísnější verdikt, než o jakém následně rozhodne vrchnost. Obecně se zdá, že vrchnostenská kancelář a často i sám majitel panství usilují o smírné řešení vstřícné k zemřelému i jeho rodině: vrchnostenská kancelář je zde tou „osvícenskou“ instancí, u níž se již kolem roku 1700 (Krumlovsko) místy setkáváme s argumentací, která se brzy stane součástí „osvícenského diskurzu“ — odpor vůči potupnému zacházení se zemřelým, snahy uplatňovat presumpci nevinu v nejistých případech, zohledňovat hygienická hlediska i individuální (například ekonomickou či existenční) situaci zemřelého a jeho rodiny, „racionální“ přístup k praktikám, které se vzdělanějším úředníkům již jevíly jako „pověrečné“ (ačkoli ve „starém řádu věcí“ a v racionalitě zakouzleného světa měly svou logiku, nyní ztrácejí legitimitu a jeví se jako zbytečné, barbarské a „pověrečné“).

Církev je vázána kanonickými předpisy, na nichž zpravidla trvá; stejně tak je však většinou ochotna, v odůvodněných případech, které jí kanonické právo umožňuje, uplatnit shovívavost a někdy se i vyloženě podřídit světské moci. Velmi záleží na postoji místního duchovního, na způsobu, jakým vnímá celou osobnost sebevrahovu a jakým způsobem následně „aféru“ předloží (arci)biskupské konzistoři.

Díky svědeckým výpovědím, které jsou pro nás unikátním zdrojem informací, se pak můžeme dozvídat, jak tito svědkové vnímali smrt, zejména smrt nečistou, jak se bránili proti ohrožení, které sebevrah mohl přinést, jak artikulovali svůj strach.

V lokální komunitě se setkáváme jak s projevy lítosti a soucitu, tak s projevy strachu a odporu, ba projevy toho, co i vrchnost označuje jako „pověru“ (*Aberglaube*) — zejména pokud má být tělo pochováno v blízkosti lidských obydlí nebo dokonce na hřbitově: toto přetrvává nezřídka hluboko do 19. století, zejména v odlehlejších horských oblastech.

V neposlední řadě však můžeme studovat také projevy sekularizace a medikalizace smrti — tedy pozvolný ústup ohledu na posmrtnou spásu či zatracení — a zohledňování jiných principů, především lékařských; jednak hygienických (hygienicko-preventivních), jednak „psychiatrických“ — snaha interpretovat sebevražedné jednání jako důsledek duševní poruchy.

Vnímání sebevraždy tak v mnoha bodech poukazuje i na proměňující se vztahy mezi státem a církví, která je většinou — přinejmenším od sklonku tereziánské epochy — spíše v defenzívě a vůči světské moci se zpravidla chová spíše konformně. V obecnější rovině se dozvídáme mnohé o proměňujících se postojích ke spásu, k po-

jetí nečistoty a bezectnosti, k pojetí „pověry“, ale i o mocenských poměrech jednotlivých sociálních skupin tvořících tehdejší společnost. Sledovat však můžeme i procesy racionalizace a emocionalizace života či růst sociální empatie jako projevy „žitého osvícenství“ zpravidla postupujícího po sociálním žebříčku shora (od vzdělaných elit) k prostým poddaným.

RÉSUMÉ:

The paper studies the gradual changes in the punishment of suicide in the Eggenberg/Schwarzenberg and Czernin demesnes in South Bohemia in the pre-Enlightenment era (roughly 1675–1780). Most sources therefore come from the archival fonds from manor estates stored by the State Regional Archive in Třeboň, and more specifically, its branches in Třeboň, Jindřichův Hradec, and Český Krumlov.

Up until the Age of Enlightenment, suicide was considered a serious criminal offence which merited a double punishment: ‘spiritual’ sanctions pursuant to canon law (the offender was denied proper Christian burial rites, interment on consecrated ground, requiem mass and intercessory prayers), as well as ‘physical’ sanctions (burial in non-consecrated ground, by law usually at a place of ‘dishonor’, such as beneath gallows, on cattle burial sites or in midden heaps). The various practices accompanying such burials (burning the body and any personal items, cutting off the head) often contained elements of contact magic (dealing with impurity) or protective magic (warding off revenants or vampires). In the pre-Enlightenment era, the definition of suicide as a criminal offence laid down in the *Koldín Code* (1579), and was subsequently included in the *Constitutio Criminalis Josephina* (1708) and *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768/1770). The shift toward legal decriminalization started with the *Josephine Criminal Code* (1787), which banned any humiliating practices connected with the disposal of the body. In 1803, suicide was reduced to a mere misdemeanor (1803), until it was decriminalized completely in 1850. However, all of the aforementioned legal regulations made a strict distinction between a ‘true’ suicide, committed with ‘malicious intent’ (including suicide committed out of ‘godless desperation’), and suicide caused by madness or melancholy, which was exempt from punishment.

Using over a hundred cases investigated by the local patrimonial courts in the years 1675–1780, I have attempted to calculate the rate of truly ‘condemned’ suicides compared to those who were exculpated, in order to illustrate the clear tendency of the patrimonial courts toward a deliberate interpretation of suicide as the consequence of a ‘disturbed mind’, which effectively led to reduced repression over the course of the 18th century. Such reduced repression manifested itself in the gradual abandonment of rituals accompanying the ‘disposal’ and burial of the body, which we might interpret as the effect of greater awareness of the principles of sanitation, but also the growing aversion of (at least) the more literate and educated classes toward displaying dead bodies, the gradually reduced importance placed on the ‘clean/unclean’ categorization, as well as an apparent development of certain social empathy.

The paper also analyzes the attitudes toward suicide demonstrated by the various groups and authorities involved in the investigation proceedings: representatives of secular power, meaning the lower jurisdiction bodies (towns/cities with legal jurisdiction), the patrimonial office and/or the appellate court in Prague; as well as representatives of ecclesiastical power — local parish priests and the archbishop’s consistory; but also the offender’s neighbors and other witnesses. Exploring such attitudes, it strives to demonstrate that the factual decriminalisation occurred from the top down (the patrimonial authorities were usually more lenient than the Church, while commoners tended

to be the most unforgiving). The paper also focuses on various defensive strategies employed by the bereaved (attempts to prove the suicide's 'innocence', i.e. their 'madness'), strategies employed by the ecclesiastical authorities as regards the denial/permission of Christian burial, and attitudes and conduct of the local communities (refusal to accept the presence of a suicide's body for fear of ghosts/revenants, bad harvest, etc.).

Translated by Lucie Mikolajková

Doc. Mgr. Daniela Tinková, Ph.D., přednáší na Ústavu českých dějin FF UK. Zaměřuje se především na sociální a kulturní/intelektuální dějiny osvícenství ve střední a západní Evropě a na ohlasy a dopady Francouzské revoluce. Zabývá se zejména dějinami vědy, medicíny, trestního práva a také moderní evropskou historiografií (daniela.tinkova@ff.cuni.cz).

